

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו עי

פרשת האזינו ושמחת תורה, תשע"ג
מספר 986

מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמן

יחי ראובן ואל ימות יונה בר מעוז

בפירוש ברכת משה לראובן נחלקים המפרשים לשתי קבוצות עיקריות: האחת מפרשת את הברכה בעקבות חז"ל, בזיקה לחטא שחטא ראובן כלפי יעקב אביו. הנציג המובהק לקבוצה הזאת הוא רש"י: יחי ראובן בעולם הזה; ואל ימות לעולם הבא (ראו סנה' צב.), שלא יזכר לו מעשה בלהה (בר' לה: כב; ספרי דברים שמז). ויהי מתיו מספר – נמנין במניין שאר אחיו. דוגמא היא זו, כענין שנאמר "וַיִּשְׁכַּב אֶת-בְּלָהָה... וַיְהִי בְנֵי-יַעֲקֹב שְׁנַיִם עָשָׂר" (בר' לה: כב) – ולא יצא מן המניין. אברבנאל מבטא בבירור את הקשיים שמעורר הכיוון הפרשני הזה: ורחוק הוא שנאמר שהתפלל עליו עתה שיחיה בעולם ולא ימות בעבור בלהה – והיה ראובן כבר מת קרוב למאתיים וחמשים שנה. גם כי יתפלל שלא ימחה שבטו מישראל – ואם לא נמחה בימי יעקב אבינו ונמנה תמיד בתוך אחיו, איך ימחה עתה ויצטרך להתפלל משה עליו? לכן, קבוצת הפרשנים האחרת מוצאת אירועים מאוחרים בתולדות שבט ראובן שאליהם רומז משה, וכיוון שהאמירה של משה כללית מדי, נתלו בה עובדות היסטוריות שונות ורחוקות זו מזו: חטא שבט ראובן במחלוקת קורח,¹ בחירתו בעבר הירדן המזרחי שאינו מבורך כעבר הירדן המערבי,² היחלצו למלחמה לפני שבטי ישראל³ וגלותו מן הארץ לפני שאר השבטים.⁴ ריבוי האפשרויות ההיסטוריות מעמיד בספק את התאמתן לפירוש ברכת ראובן מלכתחילה. גם שבט גד⁵ היה באותן סכנות שהיה בהן ראובן, החל בבחירתו לגור בעבר הירדן המזרחי והיחלצו לפני העם בזמן כיבוש הארץ וכלה ביציאתו לגלות בראש עשרת השבטים, ובכל זאת לא בירכו משה מעין מה שבירך את ראובן. על כן נראה שהמניע לברכה המסוימת הזאת אינו הסכנה שבשהות בעבר הירדן או הגלות ממנה. יתרה מזאת, גד היה צריך להתברך בברכת החיים יותר מראובן, כי הוא היה הראשון שביקש נחלה בעבר הירדן, כדברי הפסוק: "וַיָּבֹאוּ בְנֵי-גָד וּבְנֵי רְאוּבֵן וַיֹּאמְרוּ אֶל-מֹשֶׁה וְאֶל-אַלְעָזָר הַפֹּהֵן וְאֶל-נְשִׂאֵי הָעֵדָה לֵאמֹר" (במ' לב: ב), ולכן אם יש סכנה פיזית או פגם רוחני בבקשה הזאת,⁶ הרי נשקפת סכנה קיומית גדולה ליוזם יותר מלנגרר אחריו. קשה אף

* גב' יונה בר מעוז לימדה במחלקה לתנ"ך ובמרכז ללימודי יסוד ביהדות. היא עובדת בכירה במפעל מקראות גדולות "הכתר", ושם היא עוסקת בהתקנת פירושי המפרשים.

מוקדש לרפואתו של בן דודי, עודד בן שאול כהן, ישמרהו צורו ויחלימהו, ולעילוי נשמת סבי, הרב עודד הכהן, אב"ד במחוז בעדן, תימן, שנלקח לגנוי מרומים בי"ח בתשרי התרצ"ו.

1 ר' חיים בן עטר בעקבות תלמוד ירושלמי סנה' פרק י הלכה ד (כט, ג). תפילת משה על ראובן נזכרת גם בהלכה א (כח, א).

2 ר' עובדיה ספורנו: "אע"פ שבחר ראובן בארץ טמאה מעבר לירדן שאינה מארץ ה'... ולפי זה אינה כל כך מוכנת לחיי עולם, מכל מקום יחי לבכו לעד".

3 ר' יוסף בכור-שור, מפרש שמשה הרגיש אחריות על שסיכן את השבט. פרשנים אחרים רק עומדים על הסכנה שמאיימת הן על חלוצי הצבא הן על בני משפחותיהם שנשארים כמעט חסרי הגנה מאחור.

4 ר' לוי בן גרשום. הוא מנסה לענות גם על הקושיה מדוע נתברך דווקא ראובן מבין שאר השבטים הגולים, ותולה זאת בכבורתו. חצי שבט מנשה אינו נזכר בדיון הזה, כי לא הוא בחר לשבת בעבר הירדן המזרחי.

6 כפי שברור מתגובת משה לבקשה, וחז"ל הוסיפו: "אמר להם הקב"ה אתם חבבתם ממונכם יותר מנפשותיכם, חייכם אין בו ברכה, שנאמר 'עֲתֵלָה מִבְּהֵלֶת פְּרֵאשׁוּנָה וְאַתְרִיתָהּ לֹא תִבְרָךְ'" (מש' כ: כא; תנח' מהדורת ורשא, מטות ז). ומדרש אגדה (מהדורת בובר לבמ' לב: א, ד"ה ומקנה רב) הוסיף הסבר: "לפי שלקחו הם תחלה הנחלה, לכך הגלם שנחריב בתחילה".

לקבל את הדעה שברכת משה מכוונת לגלותו של שבט ראובן בזמן הכיבוש האשורי, כיוון שאז היה מתבקש במיוחד להזכיר את גר ששכן מצפון לראובן ועלול ליפול ראשון ביד הגוי הבא מצפון.

בשל הקושיות האלה ובשל המיקום של ברכת ראובן נראה פתרונו של חז"ל מסתבר יותר, אך בלי לראות בדברי משה תפילה. בעיקר יש לשים לב שברכת משה לראובן צמודה לפתיחה החגיגית של הברכות כולן ואינה עומדת בפני עצמה (דב' לג: א-ו):

וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בָּרַךְ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֶלֶּה־לְהַיִּים אֶת־בְּנֵי יִשְׂרָאֵל לְפָנָי מוֹתוֹ. וַיֹּאמֶר ה' מְסִינֵי בָּא וְזָרַח מְשַׁעֵיר לְמוֹ הוֹפִיעַ מִהָרַץ פֶּאֶרְן וְאֶתָּה מִרְבַּבַת קָדַשׁ מִיִּמֵינוּ אֲשֶׁר־תָּאשׁוּב לָמוֹ. אַף חָבַב עִמִּים כָּל־קִדְשָׁיו בְּיַדְךָ וְהֵם תָּכֹו לְרַגְלְךָ יִשָּׂא מִדְּבַרְתֶּיךָ. תוֹרָה צְוָה־לָּנוּ מֹשֶׁה מוֹרְשָׁה קְהֵלֶת יַעֲקֹב. וַיְהִי בִישְׂרוֹן מְלֶךְ בְּהַתְּאַסֵּף רָאשֵׁי עַם יַחַד שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל. יְחִי רָאוּבֵן וְאֶל־יָמֹת וַיְהִי מְתִיו מְסֻפָּר.

משה פותח את הברכות של השבטים בתיאור התגלות ה' בסני, בחירת עם ישראל, נתינת התורה וההתארגנות המדינית של העם סביב מלך. הברכה הקצרה של שבט ראובן נזכרת סמוך לאמירה: "וַיְהִי בִישְׂרוֹן מְלֶךְ בְּהַתְּאַסֵּף רָאשֵׁי עַם יַחַד שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל", ורק לאחר מכן נפתחת פרשה חדשה ובה הברכה ליהודה. נראה אפוא שכיוון שהזכיר משה את ההתארגנות המדינית של העם – "וַיְהִי בִישְׂרוֹן מְלֶךְ" – עולה מיד שאלת הבכורה (אם מדובר במנהיג בשר ודם⁷), שכן לפי הנוהג באותם ימים מן הדין היה שראובן יעמוד בראש העם וממנו יקום המלך הראשון. על כן ראה משה לנחוץ להבהיר: אמנם אין ראובן ראוי לקבל את תפקיד ההנהגה בשל חטאו הכבד, כפי שכבר קבע יעקב בברכתו, אולם הוא חלק בלתי נפרד של העם, והוא ראוי להתקיים במהלך הדורות.

עמוקים מזה הדברים אם הכתוב "וַיְהִי בִישְׂרוֹן מְלֶךְ" מכוון למלכותו של ה'⁸. אז נקשר המשך הפסוק "בְּהַתְּאַסֵּף רָאשֵׁי עַם יַחַד שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל" עם ביטוי דומה לו בברכת יעקב: "וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל־בְּנָיו וַיֹּאמֶר הָאֶסְפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֶת אֲשֶׁר־יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים" (בר' מט: א), בייחוד לאור פירוש חז"ל (בבלי פסחים נו.): ביקש יעקב לגלות לבניו קץ הימין, ונסתלקה ממנו שכינה. אמר: שמא חס ושלום יש במטתי פסול, כאברהם שיצא ממנו ישמעאל, ואבי יצחק שיצא ממנו עשו? אמרו לו בניו: 'שמע ישראל ה' א-להינו ה' אחד' - אמרו: כשם שאין בלבך אלא אחד, כך אין בלבנו אלא אחד. באותה שעה פתח יעקב אבינו ואמר: ברוך שם כבוד מלכותו לעולם ועד.

הצהרת כל בני יעקב שלכם נאמן כלבב אביהם מספקת את יעקב באותה שעה, אך רק ההיסטוריה תוכיח אם אלה דברים מן הפה ולחוץ שנועדו להרגיע את האב על ערש דוויי, או שמא הם מבטאים את המהות הפנימית של כל אחד מהשבטים. לכן יכול משה מאות שנים אחרי יעקב לומר שאכן מלכות ה' נכונה בהתאסף יחד כל שבטי ישראל בלב אחד. הסתלקות השכינה מיעקב מוצאת ביטוייה גם כשאין הוא יכול לחרוץ את דינו של ראובן, שאצלו יש חשש לפגם חמור. יעקב זקוק לסיוע אלוקי שיבהיר מהו מעמדו הרוחני של ראובן לאחר החטא, כפי שנזכר בכמה מקומות בדברי חז"ל:

"עֲלָה" (בר' מט: ד) – רבי אליעזר ורבי יהושע תרויהוין אמרין: **עלה** מחטאתך; רבי אלעזר המודעי אמר: **עלה** ממתנותך; רבנן אמרי: איני לא מרחקך ולא מקרבך, אלא הרי אני תולה אותך ברפיון עד שיבא משה שכתוב בו "וּמֹשֶׁה עָלָה אֶל הָאֵל־לְהַיִּים" (שמ' יט: ג), מה שדעתו רואה לעשות בך עושה; כיון שבא משה התחיל מקרבו: "יחי ראובן"⁹.

הביטוי "ומשה עלה אל הא-להים" איננו נקשר לברכת יעקב באופן מכני של גזרה שווה, אלא הוא מבטא את ההבדל העקרוני בין ברכות משה לברכות יעקב. ברכות יעקב הן ברכות של אב אנושי, כפי שמדגיש הכתוב כמה פעמים: "וַיִּקְרָא יַעֲקֹב אֶל־בְּנָיו וַיֹּאמֶר הָאֶסְפוּ וְאֶגִּידָה לָכֶם אֶת אֲשֶׁר־יִקְרָא אֶתְכֶם בְּאַחֲרֵית הַיָּמִים. הִקְבְּצוּ וְשִׁמְעוּ בְנֵי יַעֲקֹב וְשִׁמְעוּ אֶל־יִשְׂרָאֵל אֲבִיכֶם" (א-ב); "כָּל־אֶלֶּה שְׁבֻטֵי יִשְׂרָאֵל שָׁנִים עֶשְׂרִי וְזֹאת אֲשֶׁר־דָּבַר לָהֶם אֲבִיהֶם וַיְבָרַךְ אוֹתָם אִישׁ אֲשֶׁר פָּבְרְכָתוּ בְּרַךְ אֹתָם" (כח). אבל ברכות משה הן בנבואה: "וְזֹאת הַבְּרָכָה אֲשֶׁר בָּרַךְ מֹשֶׁה אִישׁ הָאֶלֶּה־לְהַיִּים". ברכות יעקב הן משאלה ותפילה,¹⁰ וברכות משה הן קביעת עובדה, לכן יכול משה בדבר ה' להסיר את האי-וודאות ממעמדו הרוחני של ראובן הן בהכללת ראובן בכל סדרי מחנה ישראל במדבר, כאשר

⁷ המלך הוא משה, כפי שפירשו רב"ע, רש"י לבמד' יב, חזקוני ואחרים. רלב"ג מפרש על המלכת שאול.

⁸ כפי שפירשו רש"י על אתר, רמב"ן ואחרים.

⁹ בראשית רבה (מהדורת תיאודור-אלבק) פרשה צט. בבראשית רבה מהדורת וילנא פרשה צטו, כתוב שיעקב מרחיקו עד שיבוא משה: "כי עלית משכבי אביך (ג) – בשעה שהבאת דודאים והיתה אמך אומרת לאחותה המעט קחתך את אישי (בר' ל: טו), את עלית משכבי וחללת יצועי, ומפני שחללת אותו, הוי מרחוק עד שיבוא משה שכתוב בו ומשה עלה ויתר אותך ויקרבך; ההא דכתיב יחי ראובן".

¹⁰ מ"ד קאסוטו הבהיר עובדה זו: "לפי תפיסתה של הדת המקראית לא יצויר שיהיה בכוח דברו של בן אדם לפעול משהו בלי רצונו של ה', כי רק מאתו יצא הטוב והרע. הברכות והקללות הנאמרות מפי ה' אין בהן משום גזירת הגורל, כפי המקובל באמונותיהם של העמים השכנים, שהרי לפי התפיסה הישראלית אין גורל חוץ מרצונו של הא-להים, ואין רצון אחר שולט בעולם אלא רצונו; הן אינן אלא הודעת רצונו ודאי שהוא פועל לפי רצונו. ברכתיהם של בני אדם אינן אלא איחולים או תפילות שיעשה ה' כך וכך" (ערך "ברכה וקללה", אנציקלופדיה מקראית ב, תשכ"ה, טור 357).

ראובן הוא ראש דגל (אף אם אינו עומד בראש המחנה), הן בהכללתו החשובה בעתיד בטקס כריתת הברית סמוך לכניסה לארץ, כפי שהעמיקו חז"ל לראות:¹¹

"אִז חָלַלְתָּ יְצוּעֵי עֵלָה (בר' מט:ד) – יצועי קלקל ועלה; אמר לו אביו: בני, אין לך רפואה עד שיבא מי שכתוב בו "ומשה עלה", וכיון שבא משה ועלה ועמד בהר עיבל, ומינה שבטו שלראובן תחילה על הקללות, ופתח פיו שבטו שלראובן ואמר "אָרוּר שְׁכַב עִם-אֵשֶׁת אָבִיו" (דב' כז:כ), וידעו כל ישראל שהיה ראובן זכיי, ונתרפא ומחל לו הקב"ה.

דברי משה קבעו לנצח את מקומו של ראובן בתוך עם ישראל, אך ניסוחם תרם לפיתוח רעיון מרכזי באמונת עם ישראל: תחיית המתים מן התורה, ואולי זה הביטוי הסמלי ביותר שאכן נתכפר חטאו של ראובן:¹²

דבר אחר: "אֲנִי אֶמִית וְאֶתִּיה" (לב:לט) – זה אחד מארבע הבטחות שניתן להם רמז לתחית המתים... "תָּמַת נַפְשֵׁי מוֹת יְשָׁרִים" (במ' כג:י), "יְחִי רְאוּבֵן וְאַל-יָמַת" (לג:ו), "יְחִינּוּ מִיָּמִים" (הושע ו:ב).

¹¹ בראשית רבה (תיאודור-אלבק) פרשה צז. ובמדרש ילמדנו (מהדורת מאן), ילקוט תלמוד תורה, בראשית אות קפו: "אז חללת יצועי עלה – קלקל יצועי עלה; אמר לו אביו: אין לך רפואה בני עד הקללה. וכשפתח שבטו של ראובן ואמר: 'ארור שוכב עם אשת אביו' (דב' כז:כ), ידעו כל ישראל שהיה ראובן זכאי ונתרפא ומחל לו הב"ה".

¹² ספרי דברים שכט ועוד.